

ТИМОФЕЙ СМЕТАНИН

САХА СУРҮЙААЧЧЫЛАРА ОБОЛОҔТО

Саха суруйааччылары – оҕолорго

Тимофей Сметанин

Сэһэн, кэпсээннэр

«Бичик»

2014

ББК Ш9(2)6=Я72-40

Сметанин Т. Е.

Сэһэн, кэпсээннэр / Т. Е. Сметанин — «Бичик», 2014 — (Саха суруйааччылары – оҕолорго)

Талааннаах фронтовик-суруйааччы Тимофей Сметанин төрөөбүтэ 95 сылын көрсө тахсар кинигэбэ сэһэннэрэ, кэпсээннэрэ киирдилэр. Орто уонна улахан саастаах оскуола оҕолоругар ананар.

ББК Ш9(2)6=Я72-40

© Сметанин Т. Е., 2014

© Бичик, 2014

Содержание

Кини олобу таптыыра	5
Сэһэн	7
Конец ознакомительного фрагмента.	24

Тимофей Сметанин Сэһэн, кэпсээннэр

Кини олобу таптыыра

Фашистскай Германияны утары саҕаламмыт Улуу сэрии бастакы күннэригэр ССКП обкомун уонна Саха сирин Суруйааччыларын союһун бырабылдьанньатын быһаарыытынан республика радионан биэриилэрин тэрийэр государственнай комитетын иһинэн суруйааччылар фроннарга сэриилэһэр суруйааччылары кытары ыкса сибээһи тутуһан үлэлиир, айар бөлөхтөрө тэриллибитэ. Онно, мин билэрбинэн, Николай Якутскай, Софрон Данилов, учуонай Евдокия Коркина, Дмитрий Таас, Тимофей Сметанин кыттыбыттара. Кинилэр поэттар, суруйааччылар хааннаах өстөөбү урусхаллыырга угуйар патриотическай ис хоһоонноох айымньыларын ааҕаллара уонна фронтовиктар буюрах сымтаах хоһоонноруттан, суруктарыттан билиһиннэрэллэрэ. Тыыл уонна фронт Ийэ дойдуну көмүскэлигэр ити курдук биһир ньыгыл кэккэнэн туруммуттара.

Биллэрин курдук, атырдьах ыйын 24 күнүгэр поэт Тимофей Егорович Сметанин Кыһыл Аармыйа кэккэтигэр ынгырыллыбыта. Кини фроннааҕы олобун 284-с минометнай полка састаабыгар киһирэн сулууспалааһынтан саҕалаабыта. «Биһиги өстөөбү үүрэн иннибит диэки баран иһэбит, Россия айылҕатын өҥ салгынынан бэҕэһээ, бүгүн толору тыынным. Нэһилиэнньэ көрсөр үөрүүтэ үрдүгүн! Сурук күүтэбин...» – диэн сэрии толоонуттан Тимофей Егорович суруйбута, хоһооннорун ыыппыта.

Ийэ дойдубут инники дьылҕата быһаарыллыытыгар Орловскай-Курскай туһаайыыга кыргыһылар ситиһилээхтик ыытыллыбыттара улахан оруолламмыттара. Бу уот холоругунан өрүтэ уһуурбут сэриилэһиигэ Тимофей Сметанин Дядково дэриэбинэ таһыгар баара. Онно атаҕар бааһырбыта, доҕоро А.Полехов диэн нуучча киһитэ санныгар сүгэн таһааран өрүһүйбүтэ. Байыас госпитальга эмтэнээт, сотору кэмминэн Новосokolьники, Невель кюраттары өстөөхтөн босхолоспота. Сити кэмгэ Тимофейдаахха кистэлэнг бакыаты түргэнник тиэрдэргэ соруудах бэриллибитэ. Хор, ону толоро баран иһэннэр 6 немец саллааттарыгар ыы мунууларынан анныллыбыттара. Ытыалаһыы буолбута. Уолаттар үһүөн түргэн туттунуунан өстөөхтөрү суулартаабыттара, командование дьаһалын чыэстээхтик толорбуттара.

Бу бойобуой соруудаҕы толоруу Тимофей Сметанин фроннааҕы олобун төрдүттэн уларыттыта. Кини, дьыгэр, связист этэ, ону баара разведкаҕа сылдьарга анаабыттара. Бу сырыыга Тимофей Егоровичи уруһуйдубут дьобурдааҕа өрүһүйбүтэ, өстөөх бөбөр-гөтүнүүтүн стереотруба көмөтүнэн өстөөх тыылыгар киһирэн устан, бэлиэтээн ылыы улахан сатабылы эрэйэр. Биһир оннук түгэнгэ өстөөх минометтара тулар сирдэрин ыйан биэрэн, улахан хоромнууну өстөөхтөргө оҕорбуттара. «Бойобуой үтүөлэрин иһин» уонна «Хорсунун иһин» медальнан Тимофей Сметанин наҕараадаламмыта кини хорсундук сэриилэспитин кэрэһилиир. Тимофей Сметанин фроннааҕы олобун туһунан бастакы очерканы суруйбут киһинэн суруйааччы Дмитрий Таас буолар, кини бу дьобууннаах бэлиэтээһинин «Кыым» хаһыакка 1944 сыллааҕы от ыйын 4 күнүгэр бэчээттэппитэ.

Фронтовик Т.Е. Сметанин атырдьах ыйын 28 күнүгэр 1944 сыллаахха дойдутугар эргиллибитэ. Баара-суоҕа 25 саастаах эдэркээн киһи төһө да фронтан бааһыран кэллэр, Дьокуускайдааҕы пединститут историческай отделениетыгар үөрэнэ кирибитэ. Иккис курсу бүтэрбитэ. Салгыы үөрэммэтэҕэ. Сэриигэ ылбыт бааһырыыта көбөн, Тимофей Егорович Сметанин 1947 сыллаахха атырдьах ыйыгар ыалдьан өлбүтэ. Уөуоҕа Покровскай кюрот

*чугаһынааҕы кылабыыһаҕа хараллыбыта. Итини мин оҕолорго фронтовик туһунан биллин-
нэр диэн суруйдум. Төрөппүт кыыһын оҕолоро кини хаанын билигин салгыыллар.*

*Ким долгуйа аахпатаҕай Тимофей Сметанин «Саллаат сүрэхэ» диэн 1945 сыллаахха
таһаартарбыт кинигэтигэр «Саллаат ахтылҕана» диэн фроннааҕы бэлиэтээһинин, хоһоон-
норун, онно баар «Һчүгэһин да тыыннаах буолар» диэн хоһоонун. «Көрүдүүс күн» диэн 1947
сыллаахха тахсыбыт кинигэтин сорох хоһооннорун мин билигин даҕаны өйбүттэн ааҕабын,
ол курдук үчүгэйдэр.*

*1951 сылтан саҕалаан Тимофей Сметанин «Талыллыбыт айымньылары» тахсаллар.
Ол кинигэлэргэ өрүүтүн кини бастыг суруйуулары «Егор Чээрин» уонна «Мэхээлэчээн булчут
кэпсээннэрэ», «Лоокут уонна Ньургунун» драмата баар буолаллар. Биһиги көлүөнэ Тимофей
Сметанин айымньыларыгар итиллибиппит.*

*Кэлинги кэмгэ фронтовик, поэт, кэпсээнньит, публицист, драматург Тимофей Егоро-
вич Сметанин айымньыларын Афанасий Иванович Аржаков диэн эмиэ фронтовик, саха лите-
ратураһын ис сүрэхиттэн сөбүлүүр энтузиаст киһи кэккэ сылларга кини кинигэлэрин таһа-
артарбыта, кини туһунан ыстатыйалары суруйталаабыта.*

*Тапталлаах суруйааччыбыт Тимофей Егорович Сметанин өлбөт-сүппэт, күн-дьыл
ааһан истэҕин аайытын өссө тупсан, өйдөбүлэ кэҥээн иһэр айымньылары дьэ «Саха суруйа-
аччылары – оҕолорго» диэн серияҕа тахсар буоллулар. Фронтовик-суруйааччы үтүөкэннээх
айымньыларын кинигэнэн илигитигэр ылан ааҕар буолбуккутунан, күндү оҕолор, эһигини
эбэрдэлибин!*

Сэмэн Тумат,

Саха Республикатын П.А. Ойуунускай аатынан
Государственной бириэмийэтин лауреата

Сэһэн Егор Чээрин

Саха сиригэр – Н-скай байыаннай-пехотнай училищэттан

Быраатым Петя, балтым Катя!

Сэриигэ хайдах сылдыбыккын кэпсээ, – диэн эһиги өссө былырын суруйбуккут.

Көрсүһэн олорон кэпсэтиэҕи, эһиги миигиттэн ырааххыт, онон суругунан эрэ кэпсииргэ тийэйбин.

Сирэй-харах көрсөн кэпсэтэ олорорбут буоллар, – «Дьэ маннык», – диэн баран көхсүбүн этитиэм этэ, оттон билигин икки туочуканы эрэ туруорарга тийэйбин.

Дьэ маннык:

ТУОЛБАТАХ НЭРЭЭТ

Байкал кытытыгар байыаннай үөрэххэ сылдыбыт, биһиги лаабырбытыттан чугас колхоз баар. Колхоз эр дьоно, уолаттара – бары фронтта барбыттар. Ангардас оҕолору, дыахталлары кытта кырдыаҕастар эрэ хаалбыттар.

Күһүн буолан от-мас хагдарыйан эрэр, оттон колхоз бурдуга үксэ хомулла илик.

Биһиги, колхозка көмө онорон, үлэлээбиппит түөрт хонно. Бүгүн үлэттэн төннөн иһэбит. Колхоз үс тонналаах грузовой массынаатыгар араанга диэри олурустубут. Биһигини кытта кыргыттар олорсон иһэллэр. Күлсүү-салсыы, ырыа-тойук, – маннык айанга сир ырааҕа биллибэт. Биһигини салайан үлэлэппит лейтенант Маруся диэн биригэдьиир кыыска:

– Массына нэксиэтэ бэрт, түһэн хаалыан, мин өйөөн иһиим, – диір уонна өссө тугу эрэ этэр да, маннык айанга атын киһи тугу эппитин барытын истибэккин.

Лейтенант Лобаданы, көрөн, уруккуттан билэр этим. Кини снайпердар взводтарын командира. Онно биһиги хас да сахаларбыт бааллар. Үчүгэй ытааччыларын иһин хайгыылларын истэ-истэ, ордугургуу саныбын. Мин снайперга түбэспэккэ, стрелковай взводка баарбын.

Кыһыл көмүс күһүн. Саха сиригэр билигин кустар бараары үөрдээн эрдэхтэрэ. Урукку буоллар бултуур-алтыыр кэм.

Биһигини кытта массынаҕа барыта кыргыттар олорсон иһэллэр диэбитим, кинилэри кытары биір оҕонньор баар эбит. Биһиэхэ тэлиэгэнэн түүтэх таһааччы. Икки уостаах саатын өрө тушпут, оҕолору батыһан ыллыы иһэр.

Ок-сиз, саата үчүгэйиэн!

Иннибитигэр үрэх көһүннэ. Сыыры түһүүгэ массынабыт бытаарда.

– Саан табара хайдаҕый? – диэн оҕонньортон ыйыттым.

– Хайдах ытаргыттан... – диэтэ оҕонньор уонна табах онгостоору сизбин хаһынна.

– Эн табаххын онгостооххар дылы сааҕын тутуум эрэ, – диэтим.

– Баһаалыста, – диэтэ оҕонньор.

– Табаарыс лейтенант, кырдыаҕас табаҕын уматтыар диэри саатын тутарга син буолуо дуо?

– Тут. Ол эрэри көр эрэ, иитиитэ суох дуо?

– Иитиилээх, – диэтэ оҕонньор, – бачча киһи киһини дэнниэ буоллаҕай! Тоойуом, өрө тутан ис.

Икки уостаах саа барахсан. Дьэбэр маннык сэгэттэйим хаалбыта. Үстүү-түөртүү хааны биірде тэптэри... Көтөн иһэр куһу төбөтүн хампы ытыы...

Инним диэки көрө түспүтүм – биір куоҕас үрэхтэн өрө көтөн чолоһуйан иһэр. Икки өттүбүттэн ыга олорон иһэллэр. Көтөн иһэр көтөрү кырыбалыы аһан истэҕинэ, эбэтэр

төбө үрдүнэн ааспытын кэннэ ытыллахтааҕа, ол массыынаҕа истэххэ табыллыбат. Ыллым да, куоҕас уун-утары көтөн талыбырайан истэҕинэ, ыттым. Өлүү болдохтоох, өс тоҕоостоох диэ-биккэ дылы, куоҕас умса хойуостанан массыына аттыгар түстэ.

Саам быыһа лейтенант иилэ быраҕыммыт плащ-палат- катыгар түһэн сиэн эрдэҕинэ били кинини кытта кэккэлэһэн испит биригэдьиер кыыс умуруорда.

– Сааны биэр! – диэтэ лейтенант уонна киһи кыыһырдаҕына көрөр хараҕынан миигин көрдө.

– Көр эрэ, бу оҕо кыраҕытын, көр эрэ, бу куоҕас эмиһин! – диэтэ, түһэн куоҕаһы ылбыт, саалаах оҕонньор. «Сааҕын ыл» диэн мин имнэнэрбин истибэт.

– Барын! – диэн лейтенант шоферга хаһытаата.

Оҕонньорго саатын биэрдим.

– Куоҕаһы эмиэ ыл.

– Баһыыба, биэбэкээм, баһыыба! – диэмэхтээтэ оҕонньор, – хантан кэлбит барахсангы-ный?

– Саха сириттэн.

– Ээ, ол иһин сэрэйбитим. Сахалар төрүт удьуор булчут аймахтар. Дьэ буоллаҕа, фашиһы баҕас бу курдук. Төбөтүн... Һ. Һэ-Һэ...

– Фашиска да тийиэхпит, – диэтэ ким эрэ.

Сотору массыынаттан түстүбүт, колхозтаахтар ааһа айанныы турдулар. Бэйэбит суолбу-тунан бараары, стройга турдубут. Лейтенант эмискэччи «Смирно!» команданы биэрдэ.

– Байыас Чээрин, стройтан таҕыс!

Һс хаамыыны тахсан баран, строй диэки эргийдим.

– Байыас Чээрин көнгүлэ суох сааны эспитин иһин, биир нэрээти биэрэбин.

Казармаҕа кэлэн баран, лейтенант биэрбит нэрээтигэр бу түүн штабы сууярым дуу, куу-кунаҕа хортуоппуй ыраастыырым дуу диэн ханна ытыхтаахтарын таайа сатаатым.

Бу киэһэ ханна да ыппатылар, үчүгэй баҕайытык утуйдум. Түһээн өссө биир куоҕаһы, үс немеһи өлөрдүм.

Сарсыарда хонууга строевой занятиеҕа сылдыабыт. Хантан эрэ биир саллаат кэлэн биһиги лейтенанттыгар тугу эрэ эттэ. Тыала бэрт буолан, тугу эппитин биһиги истибэтибит.

Лейтенант миигин ынгыран ылла.

– Бу саллааты батыс.

Дьэ буоллаҕа, били нэрээпин толоро бардаҕым буолуо.

– Бу ханналаан иһэбит, доҕоор? – диэн, баран иһэн аргыспыттан ыйытабын.

– Лейтенант Лобадаҕа.

Чэ ол иһин, сэрэйбит сэрэх.

Лейтенант Лобадаҕа: «Чээрин саллаат кэлиим», – диэн дакылааттаатым.

– Холкутуй! – диэтэ лейтенант уонна биир старшай сержаны ынгыран ылла.

– Занятиены салгыы ыт.

– Батыс! – диэтэ лейтенант миэхэ, – ити бинтиэпкэни ыл.

Нэрээппэр харабыллыы барар буоллаҕым, кэм да үчүгэй дии санаатым.

Икки боллох икки ардыгар сытар дэхси сир устун баран истибит.

Лейтенант тугу да кэпсэппэт, кыыһырбыта кэм да ааһа илик быһыылаах. Бүк туттан лей-тенаны батыһан иһэн, кини тохтообутугар көрө түспүтүм, сыал ытар сиргэ кэлбит эбиппит.

– Сыт уонна ол «фашиһы» ыт! – диэтэ лейтенант, биир ботуруону биэрдэ.

Бирикээһи толороору сыттым. Тугун ытарым эбитэй?

– Тугун ытабын, табаарыс лейтенант? – Үс сүүс метрэлээх сиргэ харааран көстөр фашист фигуратын кыҥаан сытабын.

– Фашист тугар кэбирэхтик өлүө дии саныыгын, ону ыт, – диэтэ лейтенант.

Тиин буоллар харахха ытыллыа этэ, оччоҕо тириитэ алдьаныа суохтаах. Оттон фашист тириитэ туохха наадалааҕый?.. – Кыныгы сытан кыратык толкуйдаан баран ыттым.

Лейтенант сыалга урут тийиэн, чохчойон олорон, саннынан бүөлээн туран «фашиһы» көрө-көрө:

– Тугун ыппыккыный? – диэн ыйытта.

– Сүүһүн ыппытым, табаарыс лейтенант. Сыһан кэбистэҕим дуу?.. – Лейтенант көнөн турбутугар көрбүтүм «фашист» сүүһүн хаба ортотугар буулдыа суола чөнгөрүйэн көһүннэ. «Таппыппын!» – диэн үөрэ санаатым.

Лейтенант көхсүн этиттэ, миигин көрөн баран хааһын түрдэннэттэ уонна ытар сир диэки хаамта. Мин батыһан истим.

Итиччэ үчүгэйдик сыалбын таба ыппытым кэннэ, бэл, мичик гыммат, ити аата кыһырбыта кэм да ааһа илик буоллаҕа.

Лейтенант бинтиэпкэни ылан, хайа, баҕар, алҕас турбута буолаарай диэбиттии, сыалын көрдө, хаастарын түрдэс гыннарда. (Дэ били нэрээтин туһунан этээри гыннаҕа буолуо!).

– Фашист өссө туоҕар кэбирэхтик өлүөн сөбүй?

– Сүрэҕэр, табаарыс лейтенант.

– Сүрэҕин ыт! – Биир ботуруону биэрдэ.

Сүрэҕин туһа буолуо диэн кыһаан баран тардан кэбистим.

Баран көрбүппүт мин кыһаабыт сирбэр түспүт.

– Сүрэҕин үөһэ өтгүнэн түспүт курдук көрөбүн, эн санааҕар? – диэн ыйытта лейтенант.

– Табаарыс лейтенант, фашист сүрэҕэ бөрөҕө дылы, оннук аллараа түһэрэ буолуо дуо?

Бөрө – биллэр дыһала, хоройон олордор эрэ сүрэҕэ хабаҕын түгэҕэр чугаһыыр, оттон немец...

Бөрө сүрэҕиттэн немец сүрэҕэ сылдыар сирэ атынын туһунан өссө элбэҕи этиэх киһи...

Лейтенаннанын төттөрү кэлэн истибит.

Сангарбат. Бэҕэһээ кыһырбыта аныаха дылы ааспат баҕайыта дуу? Старшай сержант салалтатынан үөрэнэ турааччыларга чугаһаан иһэн лейтенант тохтоото.

– Снайпер буолуоххун баҕараҕын дуо?

– Баҕарабын, – диэн ботугураатым.

– Штабы кытта кэпсэтиэм. Билигин взводкар бар.

Иккитэ-үстэ атыллаан иһэн тохтоотум.

– Табаарыс лейтенант, мин бэҕэһээнни нэрээппин толоро иликпин...

– Бэҕэһээнни нэрээти көтүрөбин. Кэлэр кэмнэ холобурга сылдыар саллаат буол, – диэтэ лейтенант уонна бара турда.

Ити күнтэн ыла снайпердар взводтарыгар кэлиим.

Биэстэ эстэр бинтиэпкэни кытта «киһилии» кэпсэтэргэ, атас-доҕор буоларга үөрэнэбин.

ГУРЬЯНОВ

Сэрии бара турар сириттэн биэс көстөөх сиргэ тохтоон сытабыт. Бирикээһи күүтэр үһүбүт.

Саллаат ханна да тохтоотун – уһундук да, кылгастык да олохсуйар буоллун – хаххалар сир, землянка хастар идэлээх. Биһиги төрдүө буолан биир киэн соҕус землянканы хастан, иһигэр от таһан сытабыт.

Биһиги иккиэ буолан куукунаҕа хортуоска ыраастаһа бардыбыт. Николаев Николай Николаевич («үс Николайынан» биһиги кинини ааттыырбыт) диэн радист – саха, Гурьянов диэн сангарды кэлбит снайпер нууччалыын землянкаҕа хаалбытгара. Киһэ биһиги кэлбиппит – дьоммут соччо эйэтэ суох олороллор. Ол төрүөтэ маннык кэпсэтииттэн тахсыбыт.

– Сааһын хаһый, доҕоор? – диэн Николаев ыйытта.

– Уон аҕыспар бардаҕым, – диэтэ Гурьянов.

- Даа, буоллаҕа... – Николаев итинтэн салгыы кэпсэтэри булбакка, сахалыы ыллыы сытта:
Бу күннэ, бу кэмнэ ама ким
Күлбэккэ, үөрбэккэ туруоҕай,
Бу күннэ, бу күннэ ама ким
Ыллаабат, туойбат да буолуоҕай.
- Үчүгэйдик ыллыыр эбиккин, – диэтэ Гурьянов.
- Оҕус мииннэхпинэ өссө хайдах ыллыырбын истэринг эбитэ буоллар.
- Сахалыы ырыа диэн бэрт буолар эбит ээ, ол эрэри дыгигититэ, тардыыта суох буолар эбит дии?
- Нэксиэлээх тэлиэгэҕэ олодохпуна, мин да дыгигитэн ылааччыбын.
- Олус бэрт, өссө ыллаа.
- Николаев ыллыырын ууратан баран тэһийбэтэхтии эргийэ-урбайа сытта.
- Саха сирэ, Саха сирэ... – дии-дии Гурьянов ботугураата. – Хотугу муустаах муора кытытыгар дии? Онно баар дии, бадаҕа, тымныы киинэ?
- Тымныы киинэ биһиэхэ.
- Тымныыта сүрдээх буолуо. Хас кыраадыска тийэрий?
- Тымныы баар, сайын итии да баар, – барыта баар. Кыһын тымныы сэттэ уон кыраадыска тийэр.
- Ок-сизэ, онно хайдах тулуйаҕыт?
- Дьэ ол курдук тулуйабыт.
- Чэ, киһи, баҕар, буоллун даҕаны. Дьэтин-уотун, таһаһын-сабын сөп түбэһиннэрэн тэринэн эрдэҕэ. Оттон сүөһүлэр, кыыллар хайдах тулуйалларый?
- Дарвинизмы удумаҕалыыр инигин?
- Дьэ?
- Тыыннаах буолуу иһин охсуһууга тыһнар тыыннаах бэйэтэ тулалыыр быһыыга-майгыга сөп түбэһэр диэн Дарвин этэн турар. Ол лозунунан Саха сириҥ кыыллара олус бэркэ туһаналлар.
- Ол аата хайдаҕый?
- Ол аата дуо? Ол аата, холобур, Саха сиригэр биридэ маннык түбэлтэ буолбута: биһиги таспытынааҕы лааппы ыскылаата алдыаммыта, элбэх хаатынка, бараан соннор сүппүттэрэ, аҕыйах бириэмэ буолан баран, кинилэри булчуттар эһэлэртэн, бөрөлөртөн булбуттара. Көр, дьэ ол курдук кыыллар тулалыыр быһыыга-майгыга сөп түбэһэллэр.
- Туох эрэ кураанаҕы эрдэбин, – диэтэ Гурьянов уонна кэлэйбиттии сапсыйан кэбистэ.
- Николаев уустуктаан кэпсээбитигтэн үөрэн, олоро түстэ.
- Көр, эн, өссө маны иһит. Биридэ биһиэхэ Саха сиригэр...
- Ээ, тохтоо, доҕор. Үчүгэйдик кэпсэтиэх. Хата, эн миэхэ манныгы эт: эһиги, сахалар, тылгыт хайдаҕый?
- Кыһыл, – диэтэ Николаев уонна тылын былтах гыннарда. – Сымыйаргыыр буоллаххына, көр даҕаны.
- Тыл кыһыла биллэр, мин тылы этэбин, оттон... хайдах санараргытын.
- Ээ, саһаны этэр эбиккин дуу, маһнайгыттан итигирдик этиэх этинг буоллаҕа. Биһиги саһабыт... Холобура, эн тугу ыйытаҕын?
- «Корова» диэн хайдах ааттанарый?
- «Корова» дуо?.. «Корова» аата дьэ араһынай буолааччы. Холобура, «Эриэнчикэй», «Маһааччыһа», «Өрүөстээх», «Хоболоох» эбэтэр туох эмэ аатынан, холобура биһиги колхозка «Хомурдуос» диэн «корова» баара. Ол...
- Тохтоо, тохтоо. Мин «корова» диэн эһиги тылгытыгар тылбаастаатахха хайдах ааттанарын ыйытабын.

– Дьэ онтукан, ол «корован» ким диэн ааттаабыттан, холобура, «Хомурдуоһу» эһиги тылгытыгар таннары тылбаастаахха «Жук», оттон «Мангаачыйа»...

– Хайдах эн сатаан өйдөөбөккүн! Мин... Мин... Чэ, ити хааллын. «Мальчик» диэн эһиэхэ хайдах ааттанарый?

– «Мальчик» дуо, дьэ итинтикэн эмие «мальчигыттан». Холобура, «Вася» диэн баар, оттон мин «мальчик» эрдэхпинэ, Коля диэн буоларым.

– Хайдах эн өйдөөбөккүн! Мин... Эн эмие да нууччалыы үчүгэйдик билэр курдуккун, эмие да... Чэ, кырдык да үчүгэйдик эт. Мин эйигиттэн хос аатын да ыйыппаппын, тутун да ыйыппаппын. «Человек» диэн хайдах ааттанарый?

– «Человек» дуо? Итинтин эмие «человегыттан». Холобура, дьахтар буоллабына...

– Түксү! – диэтэ Гурьянов уонна улаҕа эргилиннэ.

Киэһэ биһиги кэлбиппитигэр Гурьянов мин сытар муннукпар кэлэн:

– «Человек» диэн эһиги тылгытыгар тылбаастаахха туох дэнэрий? – диэн ыйытта.

– «Киһи» диэн буолар, – диэтим.

– Киһи, киһи, – дии-дии Гурьянов ботугураата, – Николаев итини миэхэ эһпэт, күлүү бынар ээ. Бээрэ, «мальчик» диэн хайдах буоларый?

Гурьянов биһикки ирэн-хорон кэпсэтэ илик этибит. Дьэ бу киэһэ үчүгэйдик кэпсэтибит.

Биһиги кэпсэтэ олодохпутуна Николаев кэлэн тыл быраҕа, эргийэ-урбайа сатаата. Гурьянов кини этиилэрин сэнээрбэттигэн, кини баарыгар-суоҕар кыһамматыттан турбахтаан, өрө тыынан баран, бэйэтин муннугар барда.

БУЛТ

Охсуһуу инники кирбиитигэр киирбиппит биэс хонно.

Фронна киирэритигэр сахаттан биһиги чааспытыгар Николаев эрэ биһикки хааллыбыт. Уоннаабылар атын дивизияларга, полкаларга тарҕаннылар.

Николаев, радист буоларын быһыытынан, атын взводка сылдыар, дэннэ көрсүһөбит.

Снайпер Гурьянов биһикки доҕордуубут ордук чингээн иһэр. Кини оҕолуу быһыытын, эйэҕэс майгытын мин таптаатым.

Биһиги чаастарбыт арҕасты барар үрдүк сиргэ үүммүт тыа тэллэбэр сыталлар. Өстөөх биһиги иннибитинээҕи талахтардаах хотоол сиргэ баар. Антах ыраах бөлөх-бөлөх харааран көстөр тыалардаах үрдүк кыһам көстөр. Ол кэтэбэр өрүс баар дииллэр.

Гурьянов биһикки инники кирбиигэ кэллибит да, били киинэбэ көрөрбүт курдук, ытыалаһан тибиргэтиһэн киирэн барыахпыт дии санаабыппыт. Манна оннук буолбата, немеци өссө үчүгэйдик көрө иликпит. Арай иллэрээ күн разведчиктар туппут «тылларын» – уһун немеци – штабка илдээн истэхтэринэ көрбүппүт.

Икки өттүттэн күүтүһэн сытыы буолбута ырааппыт.

Өстөөх ыппыт снарядтара, миинэлэрэ иһиирэн-чуһууран, энгин араастаан улуйан кэлэн эстэллэр. Ыраах турар пулемет ырыт буулдыбата дыгыһаан кэлэр. Түүн ракеталар өрө көтөн тахсан сырдаппахты түһээт, умуллан тохтоллор, ханна эрэ дьуһуурунай пулеметтар татыгыраан ылаат, эмие хам бараллар.

– Оборонаҕа сытар бириэмэҕэ, өстөөх күүһүн үлтү сахсыйыллыахтаах, өстөөххө биир да мүнүүтэлээх бокуойу биэриэххэ сатамат, – диэн полк командира полковник Беляев эппит үһү.

Саллаат итинник солуннары хата истээччи.

– Снайпердар мөлтөхтүк үлэлиллэр, аҕыйах немеци өлөрдүлэр, – диэн полковник эмие эппит үһү. Ол биһиги взводпут туһунан кырдык ээ. Биһигиттэн үс-түөрт эрэ снайпер икки-

лии-үстүү немеһи өлөрөн тураллар. Оттон Гурьянов биһикки иллэрээ күн, бэҕэһээ учаастак ылан бултаатыбыт да, биир да немеһи өлөрбөтүбүт.

Киэһэ аһылыгы аһаан баран, хараҥа буолуутун кэннэ, Гурьянов биһикки сарсын сытар саҥа позициябытын булан бэлэмнии бардыбыт.

Инники кирбиини аһан, оргууй аҕай баран истибит.

– Баҕар, «тыл» ыла иһэр немецтэргэ түбэһиэхпит сэрэн, көрө ис...

– «Тыл» буолбатах киһи үчүгэй буолуох этэ!

Маарыын сыппыт сирбититтэн сүүс метри ааһа бардыбыт.

Өстөөх ракетата өрө көтөн табыста. Хантайдыбыт.

Киһини сототун ортотунан оттоох томтор сир тэллэҕэр тохтоотубут.

Бэйэ-бэйэлэриттэн уончалыы метр ыраах гына үс сиргэ хастыбыт, кинилэри синньигэс ханаабанан холбооттоотубут. Ыксал буоллабына күнүс да чугуйарга сөптөөх токур-бокур барбыт ханаабаны томтору быһа хаһан биһиги диэки өттүнээҕи намталга түһэрдибит.

Сэри диэн үлэ буолар эбит ээ. Ким күүстээх, ким үлэҕэ кыайыылаах – ол үчүгэй саллаат. Урут дойдубар сылдьан, ыараханы сүгэн истэхпинэ кыыс көрүстэҕинэ, кыбыстан суолтан туоруу сыһарым. Ол сыһа эбит. Оҕо эрдэхтэн үлэлии үөрэниэххэ баар эбит.

Төттөрү кэлэн землянкабытыгар утуяа түһэн ыллыбыт.

– Гурьянов уонна Чээрин, – диэтэ лейтенант, – бүгүн эһиги наар немец снайперын кытта охсуһууну ытытабыт. Сэрэнин, бэйэҕитин биллэримэн, чахчы көрдөххүтүнэ эрэ ытын.

Биһиги иннибитигэр баар учаастакка биир немец снайпера күннээбитэ ыраатта. Көстүб-эксэ сылдьан биһиги хас да дьоммутун бааһырдыбыта. Кинини кытта биһиги сирэй сирэйгэ охсуһар соругу ыллыбыт.

Бэҕэһээ буобар Бычков күнүскү эбиэтин аҕалан истэҕинэ, сиирэ-халты ытыалаан, улаханлык куттаабыт этэ.

– Хайдах көстүбэт немеһий? Тугуй ол кини, остуоруйаҕа баар курдук көстүбэт бэргэһ-элээх үһү дуо? Биһиги снайпердарбыт тугу гыналларый? Ээх, снайпердар, – диэбитэ Бычков уонна биһиги диэки хатыылаахтык көрбүтэ, – эһиэхэ киһи бостуой хааһыны таһар дьонобут, немец биир снайперын кыайбаккыт. Ээх, эх, снайпердар.

Оттон бүгүн буоллабына буобар Бычков немец снайперыттан өссө улахан иэдээннэ тиксибит. Термос диэн, киһи сүгэн кэбиһэр улахан тимир иһитигэр тобус-толору итии миини сүгэн баран инники кирбиигэ кэлэн истэҕинэ эмискэччи немец снайпера ытыалаабыт. Сыһан окуопаҕа киирэн истэҕинэ буулдыа термоһы тобулу көппүт, итии миин Бычков үрдүгэр тохтубут.

Икки ботуруону буулдыаларын уһулан ылан, термоһын бүөлээн баран кэлбит. Кэлэн биһигини – снайпердары көрдөөн булбатах.

– Тугу гыналларый биһиги снайпердарбыт. Хааһыны сииргэ эрэ бэттэр. Мин кинилэри полковникка этиэм, – диэн баран барбыт.

Бу баран бараммыт биһиги мээһэ кэллэхпитинэ, буобар Бычков өссө тугу туойуо биллибэт. Кырдык да куһаҕан, биир снайперы таба туппат диэн...

Инники кирбиини аһан бөөлүүн бэлэмнээбит сирбитигэр кэллибит, хаспыт сирбит тулатыгар бэҕэһээ тэпсиллибит оттору туруорталаатыбыт. Кэтэххэ таһыллыбакка хаалбыт буор тобоҕун отунан сабан саһыардыбыт.

Халлаан сырдаан эрэр, өстөөх икки биһиги икки ардыбытыгар үрүн туман үллэн турар.

Гурьянов баран биир связистыын сибээс тардан аҕаллылар, телефон туруордулар. Биһиги дьоммутун кытта сибээстэһэ олорор кыахтаннабыт.

Туман көппүтүн кэннэ күн уоттанан мастар төбөлөрүгэр ойдо. Биһиги иннибитигэр бары барыта үчүгэйдик көстөр. Ыраах – өстөөх окуопаларын хара дьирбиилэрэ сыталлар.

Дэриэбинэ сэмнэбин кэтэбинэн сүгэһэрдээх үс немец мастартан мастарга хаххаланан, онтон онхойго дуу, хаһыллыбыт сиргэ дуу киирэн сүтэн хаала-хаала, саһан баран эрэллэр. Инники кирбииттэн тыаба тахсаллар быһыылаах.

– Табаарыс лейтенант, 16-с ориентирга үс немец баар, ытабыт дуо? – диэн телефоннаа-тыбыт.

– Суох. Өстөөх инники энэрин кэтэһин, ол эһиги учаастаккыт. Атын учаастагы кэтэһимэн.

Онхойтон тахсан иһэн үс немецтэн кэнникитэ охтон түстэ, икки инники немецтэр эргиллэн истэхтэринэ, биирдэрэ эмиэ оҕутта. Үһүс немец ойон иһэн умса хоруйа түстэ.

– Биһиги уолаттарбыт үлэлииллэрэ ырааһын, оттон эн биһикки?

– Атын учаастагы кэтэһимэ...

Өстөөх окуопаларыттан икки сүүс метр бэттэх хойуу оттоох, онно-манна талахтардаах томтор хотойон түһүүтүгэр биһиги харахпыт хатанна.

Күн өссө да илингилии-соҕуруу турар, ол аата, кэннибиттэн тыгар, онон биһиги, бинокль тааһа күлүм гынан биһигини уган бизэрэриттэн куттаммакка, улаатыннарар албастаах тааһынан көңүл туттабыт.

– Көрдүң дуо, уҥа диэкиттэн үһүс талах төрдүгэр буруо бурҕас гынна?

– Иккис икки үһүс икки талахтар икки ардыларынан.

– Сөпкө этэбин.

Хайдах да кэтэһэн, кыҥастаһан, киһи ытыах сыалын кыайан булбатыбыт. Сотору буола-буола атын сирдэртэн буруо бурҕачыс гынар.

– Табаарыс лейтенант, – диэн Гурьянов телефоннаата, – сэттис ориентирга баар талахтар төрдүлэриттэн немец снайпера куруук ытыалыыр да бэйэтэ көстүбэт.

– Сөп. Бэйэбитин биллэримэн. Салгыы кэтэһин!

Сотору буолаат биһиги дьоммут диэки өттүттэн миинэлэр тыастара сирилэһэн үрдүбүтүнэн аастылар.

Талахтар төрүттэригэр миинэлэр эстэн күрэннини хара буору бурҕаттылар.

– Немец тоскун ыллын ини...

– Баҕар...

Биһиги кэтэһэн сытабыт. Биир талах төрдүттэн, мин көрдөхпүнэ эмиэ буруо бурҕачыс гынарга дылы гынна.

– Эн көрдүң дуо?

– Ама, итиччэ миинэлэр түспүттэрин кэннэ оппут үһүө!

Немец снайпера соҕотох киһинэн бүтэр диигин дуо?

– Бүппэтэбин иһин...

Киэһэ туман түстэ, эрдэ хомунан төттөрү табыстыбыт.

– «Булт» куһаҕан.

– «Булт» куһаҕан буолбатах, эһиги бэйэбит куһаҕанкыт, – диэтэ лейтенант, – немец снайпера миинэнэн налет оноруу кэнниттэн тыыннаах хаалбыт. Биһиги окуопаттан быктарбыт чуучулаларбытын тэһитэ ытыалаата.

– Табаарыс лейтенант, – диэтэ Гурьянов уонна биһиги иккиэммитин аатыттан өссө инники киирэргэ көрдөстө, – бүгүн биһиги олус үчүгэй сири бэлиэтии көрдүбүт.

Киэһэ харанга буолбутун кэннэ Гурьянов биһикки инники кирбиини туораатыбыт. Мин эргэ плащ-палаткаҕа солуманы суулаан баран, сүгэн иһэбин, Гурьянов эмиэ тутуурдаах.

Сарсыарда халлаан сырдыгыта биһиги бары тэриирбит барыта бэлэм. Саҥа талбыт сирбитигэр сытабыт. Биһиги сытар сирбит, немец снайпера бэҕэһээ сыппыт сириттэн, туора соҕус кырыбалыы баар.

Кыылы бултуурга мэһиэ быраҕар куолу. Гурьянов онкучах иһигэр олорон, таһыттан киирэр, саннылыһан турар проводы аргый аҕай тарта. Бэҕэһээ биһиги сыппыт сирбититтэн киһи

төбөтө быкта, киһи буолуо дуо, бөөлүүн биһиги онгорбут чуучулабыт. Талахтар иннилэригэр сүүрбэччэ метр сиртэн буруо бурҕас гынна. Бөлкөй күөх от аллара намтаан сүтэн хаалбытын көрдүм.

Гурьянов өссө биир атын провод төбөтүн тарпытыгар били чуучула турбут сирин ойбоһуттан саа эһиннэ. Бөөлүүн киһитэ суох бинтиэпкэни хаалларан сомуогун туруоран баран чыыбыһыгар проводы баайбыппыт.

Көрөн сыттаһпына, күөх бөлкөй от улам-улам үрдээн истэ. Гурьяновка хайыһан ханас харахпын быһа симним. Ити «чуучуланы тарт» диэн этэр оннугар туттуллар бэлиэ этэ.

Гурьянов проводы тарта быһыылаах, чуучула өрө күөрэйдэҕэ буолуо, күөх от бөлкөйө өрө тахсан истэ. Снайперскай саам оптической приборунан ити бөлкөй от немец төбөтө буоларын көрө сытабын. Кыһаан-кыһаан баран ыттым. Бөлкөй от, били маанытын курдук оргууй буолбакка, эмискэччи нымис гынна.

– Өллө. Немец өллө!

Утаакы буолбата, өстөөх диэкиттэн тыас сирилээтэ. Икки миинэ кэлэн биһиги таспытыгар тэнгэ эһиннилэр.

Онтон... Онтон, доҕоор, миинэлэр түс да түс, эһин да эһин буоллулар.

– Биэс, алта... уон биир, – Гурьянов уон түөрт миинэҕэ дылы ааҕан баран, эстибит миинэлэр ахсааннарын сүтэрдэ. Ол кини ахсааны уон түөртөн үөһэ билбэтиттэн буолбакка, миинэлэр олус чугастан түһүтэлээн буорунан-сыһынан саба көммүттэриттэн буолбута.

Итинтэн ыла хас да хонук ааста.

Бүгүн Гурьянов биһикки атын сиргэ ананан дэриэбинэ сэмнэбин хоту уһугар уон үһүс ориентирга «бултуурбутун» саҕалаатыбыт.

Итинтэн кэнники били немец снайперыттан киһи өлбүт, бааһырбыт сураҕа иһиллибэт.

– Тоҕойуом, Гурьянчик, тоойуом, Чээрин, эбии хааһы наада буолаарай? – диир буобар Бычков уонна хааһылаах иһитин хаппаһын лабырҕатар.

ДЬИКТИ БОМБА

Кэнники күннэргэ Гурьянов биһикки «булпут» орто соҕустук барар. Гурьянов ахсааныгар 9, мин ахсааммар – 7, – барыта уон алта немец дууһатыгар турдубут.

Биһиэхэ икки күннээх сынһалан биэрдилэр.

Тэһийбэккэ кэпсэтии, сэхэргэһии ыраатта.

Урут сэриигэ да кириэх иннинэ буоларын курдук, Гурьянов биһикки ону-маны омуннаан, фантазиялаан кэпсэтэрибит бу күннэргэ үксээтэ.

– Арай эн биһикки куйах кэтэн, былыргы бухатыырдар курдук тимир сүллүгэстэнэн баран немецтэри үлтү сынһар буолуох. Өстөөх танкаларын көтөҕөн ыла-ыла, бэйэ-бэйэлэригэр үлтүрүтэ быраҕаттыыр буолуох.

– Арай эн биһикки, били остуоруйаҕа этиллэр курдук, киһи кэтгэһинэ көстүбэт бэргэһэлээх буолуох.

– Көстүбэккэ кэлэн баран өстөөхтөргө уһун уочараты автоматтан биэр.

– Суох. Бэйэн эрэ көстүбэккин, отгон автомат көстөр.

– Оччоҕо... Оччоҕо автоматка эмиэ бэргэһэ кэтэрдэххэ.

– Гитлер хонугар эмискэ киир уонна «Кэндэ хох!» диэ.

– Арай эн биһикки...

Биһиги кэпсэтиибитигэр «арай», «өскөтө» диэн тыллар элбээн истилэр. Ити «өскөтө» биһигини улахан суолу онгорорго, сананы айарга аҕалла.

Чахчы улахан, чахчы сананы айарга!

Биһиги немецтэри «биир-биэс» диэбэккэ эрэ дыктитик төгүрүһүн ылар ньыманы толкуйдаатыбыт. Биһиги чаастарбыт соҕотохто өстөөх кэтэҕэр баар буола түһэллэр, үлтү охсолор – хайдах курдук кыайыныһы! Биһиги чахчы үчүгэһи толкуйдаатыбыт быһыылаах.

«Катюшаны», араас сэрии сэптэрин дьон толкуйдаан таһаарбыттара. Биһиги да толкуйдаатахпыт дии. Дьэ үчүгэй.

– Биһиги сананы айыыбытын олоххо киллэрэр буоллулар да, биһигини Москваҕа илдьэн байыаннай инженердэри, техниктэри кытта көрсүһүннэриэхтэрэ, биһигиттэн ыйыы-кэрдии ылыахтара.

– Биһиги конструктордар буоларбыт быһыытынан научнай чертеж биэрэр соруктаахпыт.

– Итиннэ ханнык да чертеж наадата суох. Биһиэхэ судургу буолан баран туһалаах аһыы.

– Кимиэхэ этиэххэ сөбүһ?

– Сержанга этэр сатамат. Ефрейторга этэр өссө сатамат. Эн ити туһунан кимиэхэ да этэ илик инигин? Биһиги аһыыбыт кистэлэн буолуохтаах. Атын киһи булбут сананы аһыытын атын киһи ылан бэйэтэ туһаммыта историяҕа элбэх.

– Эн маарыын сарсыарда утуһа сытан, түһээн, «бомба» да, «бомба» диэн хаһытаабытын.

– Хаһытаабытын даа?! Ол эрэри соҕотох «бомба» диэнтэн ким тугу өйдөөтөҕөһ?

– Инньэ гынан кимиэхэ этэр буоллубут?

– Полк командирыгар?..

– Киниэхэ этэр куттала бэрт... солото суоҕа бэрт.

– Партбюро секретара майор Теглецовка этиэххэ, кини саллаат этиитин олус сэнээрэ-эччи.

– Ээ-э! Полк комсоругар лейтенант Ивановка этиэххэ. Биһиги комсомоллаах дьон буолахпыт дии. Биһиги аһыыбыт олоххо киирдэһинэ, комсомол бүтүннүүтүн кыайыыта буоллаҕа дии.

– Кырдык даһаны.

Сүбэлэһэн баран лейтенант Ивановка бардыбыт. Биһиги кэпсиэхпитин баһарбышыт, санаабыт өрө күүрбүтэ – лейтенант суох буоллаһына хайдах буолуохпут буолла.

Биһиги киирбиһпит лейтенант землянкатыгар баар эбит.

– Хайа, өрүөллэр кэпсээннит? – дии тоһуйда.

– Өрүөллэргэ кэпсээн элбэх, тулуйан эрэ истэр буол.

Биһиги кэпсээммит лейтенант эрэ хараһар элэннини турар буоларын наадатыгар сананы аһыыбыт олоххо киирдэһинэ хайдах буолуохтааһын, уустаан-ураннаан, буолбутун курдук кэпсээтибит.

– Дьэ маннык буолуохтаах:

Лейтенант Иванов комсордаах, Гурьянов, Чэерин курдук саллааттардаах Беляев полковник гвардейскай полката оборонаҕа сытар. Немецтэр инники энэрдэрэ чугас, 2–3 километр этэ.

Сарсыарда халлаан сырдаан эрэр. Биһиги танкаларбыт, мотомеханизированной чаастарбыт инники энэргэ кэлэн талахтарга саһан тураллар. Бу сэрии түүрүллүбүт сиригэр иннигэр өстөөх бөҕөргөнүүтэ биэрэстэ аһарын кэринэ кэтиттээх сиргэ мөлтөх фронтта итинник буолааччы, эбэтэр немец «бассабыыгы манан аһыйахтык күүтэр сирэ». Ити туһунан өссө бэҕэһэ полк ааттаах разведчига старшина Шагуров билбитэ.

Кимэн кириэх иннинэ куруук буоларын курдук, пушкалар, минометтар, «катышалар» ытыалаан ньириһитэн, тулатынааһыны барытын дьигиһитэн киирэн бардылар.

Артиллерия ытара мөлтүүрүн саһана биһиги самолеттарбыт кэлэн өстөөх бөҕөргөтүнүүтүн буомбалаатылар. Немецтэр биһиги артиллериябыт «саһардаһына» куруук онгорор «нүөмэрдэрин», окуопа түгэһэр түһэн, төбөлөрүн буорга анһа сытан билэр мэлиип-пэлэрин барытын ааһа сыттылар. Ити кэмнэ, биһиги самолеттарбыт буомбалыы туралларын үгэнигэр, били маарыын бэлэмнэнэн турар чаастар иннилэрин диэки ыстаннылар, немец оку-

опаларын ааһан иһэн, гранаттары быраһан буомбаларга эбиилэхэллэр. Ити курдук өстөөх кэт-эһэр буола түстүлэр да, немецтэри кэтэхтэриттэн кэрдибитинэн бардылар. Өстөөх инниттэн биһиги бэттэх хаалбыт чаастарбыт уоту астылар.

Немец икки уот икки ардыгар буолла.

...Ити бүтэй тоһоһолоро буолбатахтар, ити фрицтэр илиилэрин өрө ууммуттар, билиэн бэринэллэр.

Итинник сууххай кыайыы кистэлэнэ туохханы?

Биһиги самолеттарбыт кэлэн 3–4 эрэ дынгнээх буомбалары бырахпыттара, онтон ура-тытын салгынынан толоруллан оноһуллубут, эһиннэһинэ киһини өлөрбөт, тыас эрэ таһаарар буомбалары быраһаттаабыттар. Немецтэр ону дынгнээх буомбалар диэн «кутуяах иинин кэн-этэ» сыппыттар. Дьэ ити дьикти буомбалар быыстарынан биһиги чаастарбыт өстөөх кэтэһэр ааспыттар. Кинилэр Гурьянов уонна Чээрин айан онгорбут буомбалара киһини өлөрбөттөрүн билэр буоллахтара дии.

Өстөөхтөн былдыаммыт орудиелар тастарыгар Гурьянов уонна Чээрин тураллар. Маннык сууххай кыайыы айааччылар кинилэр эбээт. Икки «Тигр» танкалар икки ардыларыгар кэпсэтэ турдахтарына лейтенант Иванов кэллэ.

– Дьэ ити кэлэн кини туох диэх этэй?

– Өрүүлэр үчүгэйдик сэриилэстигит диэм этэ, – диэтэ лейтенант биһиги кэпсээммит бүтүүтүгэр, – өскөтө кырдык сэриилэспит буоллаххытына.

– Бай, хайдах?.. Буомбалар биһиэннэрэ.

– Ити дьикти буомбалар тустарынан эһиги бэйэҕит фантазияҕыт идеята үчүгэй, ол эрэ-эри олоххо кириитэ саарбах, – диэтэ лейтенант, – тугу эмэни санга айан таһаарарга, дынгнээх конструктор буоларга улахан үөрэх, элбэҕи билии наада. Эһиги үөрэнэргитин бу сэрии мэхэй-дээтэ, сэрииттэн тыыннаах хааллаххытына үөрэнин, үрдүк билиини ситиһин, оччоҕо, баһар, кырдык, араас санганы айар дьон буолуоххут.

– Итинник дьикти да буомбалара суох, хайдах курдук көнү көтөн кириэрбитин немецтэр бэйэлэрин тириилэригэр билиэхтэрэ. Өтөр тыас-уус буолаары турар, – диэтэ лейтенант.

КИМЭН КИИРИИ

Кэнники күннэргэ өстөөх күн көтө-көтө, сороһор кизһэ аайы биһиэхэ анаан радионан биэрэр.

Бу кизһэ эмиэ «биһиэхэ кэлин!» диэн радионан ыгырдылар.

– Тийиэхпит, тийиэхпит, – дии-дии саллааттар күлсэллэр уонна эмиэ «Уппаан Уппа-анабыһы» ахтыһы буолар. Ити биир кизһэ немецтэр: «Биһиэхэ көнүл өтгүнэн кэлбит нуучча саллаата Иванов тыл этэр», – диэн биллэрбиттэрэ. Биһиги иһиллэн сыппыттыт. Сотору буо-лаат бып-бычыгырас, бап-бачыгырас куоластаах киһи: «пин Уппаныап Уппаан Уппаанабыс тыл этээрийбин...» – диэн саһалаабыта. Ханнык да нуучча саллаата буолбакка, куһаҕаннык нууч-чалы билэр немец кубулунаан этэрин истээт, бука бары күлсэн ньиргиппит.

Бу кизһэ саллааттар сирэйдэрэ-харахтара турбута, сүргэлэрэ көтөһүллүбүтэ сүрдээх.

Сарсын кимэн кирири буолар. Өстөөһү үлтү охсон, өрүс унуор быраһар сорук турар.

– Туруоруллубут соруктары өйдөөтүгүт дуо? – диэн лейтенант биһигиттэн ыйытар, харанаҕа харахтара чаһылыһан көстөр, саллааттарын эргиччи көрүтэлиир, – эрэттэр, снайпер чистээх аатын түһэн биэримэн!

Гурьяновтыын түүнгү харанаҕа инники кирбиини туораан, биһиги икки өстөөх икки ардынааһы иччитэх сиргэ, сарсын сытан охсуһуохтаах окуопабытын бэлэмнии истибит.

... Окуопаларбытын хаһан бүтэрэн баран олодохпунуна, Гурьянов миэхэ имнэнэн баран хаптас гынна, мин эмиэ хаптайдым. Өстөөх диэкиттэн үс хара күлүк хаһас өттүбүтүнэн хаама-үөмэ былаастаан биһиги дьоммут диэки ааһан эрэллэр.

– Биһигиттэн «тыл» ыла иһэр немецтэр, – диэн Гурьянов сибис гынна.

– Хайыбыт?

Һс хара күлүк кэнниттэн биһиги эмиэ үөмэн истибит. Инники кирбиигэ чугаһаан баран немецтэр хаптайан сыталлар. Ханан хайдах барары сүбэлэхэллэрэ буолуо, бука.

Намыһах талахтардаах онхой устун үөмэн, быарбытынан сылан немец разведчиктарыгар чугаһаатыбыт. Икки немец иннилэрин диэки сыллылар, биир тоҕо эрэ хаалла. Гурьянов үөмөн тийээн кинини кынчаалынан аста. Немец өлөрүгэр сүрдээх хатанник хаһытаата.

Икки инники барбыт немецтэр автоматтарын бэлэмнээбитинэн эргиллэ түстүлэр.

– Кэндэ хох! – диэн биһиги хаһытаатыбыт. Немецтэр ойоҕосторуттан, адьас чугастан эмиэ «Кэндэ хох!» диір сана иһилиннэ.

Биһигини сиірэ-халты охсон автомат буулдьалара чубугурастылар. Гурьянов саатын тыаһа хабылла түстэ. Биір немец хаһытаабытынан олоро түстэ. Немецтэр ойоҕосторуттан эмиэ саа тыаһаата, иккис немец турбахтаан, иэбэлдьийбэхтээн баран эмиэ оҕутта.

Олоро түспүт немец, олорон эрэн, автоматынан ытарын тохтоппот, онтон немецтэр ойоҕосторуттан хара күлүктэр нөрүс гыннылар, немецтэри саба баттаатылар. Гурьянов биһикки сүүрэн тийээн эмиэ көмөлөстүбүт.

– Айыкка! Бу сатана быһахтаах эбит дуу? – диэн ким эрэ хаһытаата.

«Кистэлэннэ» сыппыт биһиги улаттарбыт атахтарын булгурута ыттарбыт немец икки разведчигын плащ-палатканы онгоһуллубут наһылкаларга сытыартаатылар.

– Өстөөх бэриммэтэҕинэ өлөрүллэр: «Кэндэ хох!» кэнниттэн, киһилии истэн бэриммикит буоллар, атахтаргыт бүтүн хаалар этилэр.

«Тыл» ыла кэлбиттэр бэйэлэрэ «тыл» буолар буоллулар.

Сарсыарда халлаан сырдаан барда. Туман көтөн эрэр. Үүтэ биллибэтэх сингэ курдук тулабыт туп-тунаархай. Салгын сииктээх уонна ханнык эрэ хабархай амтаннаах курдук.

Гурьянов биһикки сииктээх күөх отунан көмүнэн баран окуопабытыгар сытабыт. Пилотка бэргэһэбитигэр эмиэ оттору кыбыппыт, чугаһаабатах киһи билбэт: сири кытта сир буолан, оту кытта от буолан көстөр гына сытабыт.

– Уон биэс мүнүүтэ хаалла, – диэтэ Гурьянов, харытыгар кэтэ сылдыар чаһытын көрөн баран.

Туман көттө.

Өстөөх сытар дэриэбинэтин сэмнэҕэ харааран көстөр.

– Аҕыс мүнүүтэ хаалла...

– Биэс...

– Үс...

Эмискэччи илин өтүбүт өрө дыгитис гынна. Биһиги үрдүбүтүнээҕи салгын суп-суһу-гурас, куп-куһу-гурас буола түстэ. Халлаан төһө эмэ сырдаабытын үрдүнэн, түүтэх-түүтэх уоттар, чаҕылхай баҕайытык күлүм-күлүм гыннылар. Тип-тигинэс, ньип-ньирилэс сири-халлааны дыгититэр тыас өрө сатарыйда. Ханнык күүстээх этин тыаһа, туох ама тэннэһиэй, бу тыаска!

Ити «сэрии танаратынан» ааттанааччы советскай артиллерия уоту аста.

Өстөөх сытар сири хара күдэн сапта, буор-сыыс, от-мас өрө ыһыллан тахсар, төттөрү саккырыр, онтон эмиэ итиннээҕэр күүстээх ньиргиэр буолар.

Советскай артиллерия! Хайдахтаах модун күүһүй, хайдахтаах уордаах сэбий?!

Өстөөх атаһын анныгар тэпсиллэн сытааччы сүүһүнэн, тыһыынчанан дьоннор кинини күүшпүттэрэ өр буолла. Онкучахтан тахсан дьоннор илин халлааны одуулуулара. Халлаан артиллерия уотуттан кыыспыт күөнүн көрүүхтэрин баҕараллара. Дьоннор буорга умса түһэн сытан сиргэ кулгаахтарын таҕайаллара. Кинилэр советскай артиллерия тыаһын – Кыһыл Армия быһыһы-босхолуу иһэр тилэҕин тыаһын ньиргиэрин иһилииллэрэ.

Кэм кэллэ! Кини дьэ санарда! Советскай артиллерия сангарар!

– Ур-ра, ур-ра! Партия иһин, Ийэ дойду иһин!

Советскай сэриилэр сытар окуопалара бүтүннүүтэ түллэх гынарга дылы гынна. Окуопаттан тахсан советскай пехота иннин диэки ыстанна.

Артиллерия уота өстөөх сытар сири кэлин өттүн диэки бырабылынна. Инники кирбии хара күдэнэ арыый дьэнкэрдэ.

Артиллерия үлтү мэһийбититтэн ордубут өстөөх сорох чааһын сэмнэхтэрэ, кэнники өй ылан утарылаһарга оноһуннулар. Ханна эрэ пулеметтар татыгыраатылар, бинтиэпкэлэр, автоматтар тэһитэ-ойута ыттылар.

Кимэн киирэн иһэр биһиги дьоммутуттан ким эрэ оһутта, ким эрэ ыараханлык бааһыран хаһыты хаалла.

Өстөөх хантан утарсарын көрө сытан, тэһитэ ытыалырга, кэм дьэ кэллэ. Снайпер «булда» тахсар, төһө кырабыта биллэр мүнүүтэлэрэ кэллилэр.

– Гурьянов!

– Чээрин!

Биһиги бинтиэпкэлэрбит итийбиттэрэ өр буолла.

Окуопаттан быган сытан биһиги кимэн киирэн иһэр чаастарбытын ытыалыыр немецтэри бултуубут.

Хантан эрэ, өстөөх окуопаларын кэтэбин диэжиттэн, пулемет уоту аста. Кимэн киирэн иһэр биһиги дьоммут хаптайдылар.

– Хантан ытар хара сордоох немейий?

– Ол талахтартан буолуо дуо?

Ыттыбыт. Ытыалаатыбыт. Пулемет үлэлээбитин курдук үлэлиир. Хантан эрэ кэлэн миинэлэр түһэн эһинилэр.

Биһигини эмиэ биллилэр. Оскуолка түһэн мин саам маһын хабыры ытта. Ыксал. Аны туран ботуруонум баранна. Саппаас ботуруоннар Гурьянов окуопатыгар баалара.

– Мотуруонна аһал, мотуруонна, мотуруонна! – диэн Гурьяновка сахалы хаһытаамахтаатым.

– Что? Матрена, какая Матрена? – диир Гурьянов, күөх харахтарынан мичээрдиир. Ыксал кэмнэ сэгэттэйим холку да, киэн-куон да этин!

Өй ыламын, нууччалыы:

– Ботуруонна аһал! – диэтим.

Ботуруоннары ылан баран өссө ытыалаатым. Гурьянов саатын тыаһа, мин киниттэн чугаһым бэрт буолан, кулгаахпар чуугунуур.

Биһиги чаастарбыт туран сүүрэн иһэн эмиэ хаптайдылар. Ким эрэ табыллан хаһытаата. Өстөөх пулемета ытыалыыр. Гурьянов издэстэрэ чоһхо баттабыт курдук, кытар гыннылар, онтон кубарыччы тартылар. Окуопатын иһиттэн ойон табыста, биһигиттэн уонча саһаан инники томтор баарыгар сүүрэн тийдэ. Сөһүргэстии түстэ. Снайперскай сааттан икки-үс төгүл буруо субуруннаата. Ити икки ардыгар мин эмиэ сүүрэн тийдим.

Өстөөх пулемета ах барда, биһиги чаастарбыт туран, иннилэрин диэки ыстаннылар.

Гурьянов үөрэн «Ура!» диэн хаһытаата, онтон эмискэччи «һык» диэтэ...

Өстөөх окуопатыттан быган туран биир немец биһигини ытыалыыр. Түһнэри ыттым.

– Гурьянов, Гурьянчик... – доһорбор саба түһэбин. Синиэлин арыйбыппар атабыттан хаан ыһылынна. Атабын уллук унуоһун булгу көтүттэрбит.

– Уута, – диэтэ. Дьолго флягабар уу баар эбит, уу биэрдим. Санитарнай пакеты таһааран атабын бэрэбээскилээтим.

– Ыттар... немецтэр... сиэтилэр...

Ити икки ардыгар хантан эрэ санитардар баар буоллулар. Гурьяновпын наһылыкаҕа сытыардылар.

Сирэйим үллэннэс, иэдэстэрим тириитэ дэлби барых курдук буоллулар. Оо, доборум, үтүө да, көнө да этинг! Көхсүм түгэбэр тугу эрэ ботугураатым. Гурьянов:

– Ничего... – диэтэ уонна мичээрдээбитигэр бэлиэр кубарыччы хаппыт уоһа быһа ыстанан, хаан бычыгыраата.

Наһыылканы көтөхтүлэр. Харахпыттан уу тахсан саба халыйда, аан дойдуну үрүң туманынан бүрүйдэ.

– Суох, суох... – өрө тынным. Харабым дьэңкэрдэ. Илиибэр, тангаспар доборум хаанын көрдүм. Хаан буһуу сыта муннубар саба биэрдэ.

– Хайдах... мин тугу да эппэккэ хааллым. Гурьяновы ильдэ барбыт санитардар онхойго киирэн сүппүттэрэ.

Чугас софус снаряд түһэн эһиннэ. Дьик гына түстүм. Таннары тайахтанан турар саабын ылан хоруопкабын толору ботуруону симним, инним диэки ыстанным.

Өстөөх окуопаларын үрдүнэн ойуоккалаан, дьоммун ситтим. Илиилэрин өрө көтөхпөккө, бэринэртэн akkaастаммыт немецтэри кытта биһиги дьоммут ыстыыктаһа сылдыаллар. Ыстыык ыстыыктан тэйэн «дыг-дын» тыаһыыр, онтон киһи хабарбатын тыаһа «хар» гынар, ким эрэ өлүгэ суулан түһэр.

– Сити курдук, сити курдук... ыттары, немецтэри!

Биир уһун немец биһиги биир саллааппытын кытта уун-утары туран ыстыыгынан түһүөлэһэллэр, хайалара да таба анныбат.

Сүүрэн кэлэн уһун немеци хоннобун анныгар ыстыыгынан түстүм. Унгоохха кыбылыннаҕа буолуо – ыстыыкпын нэһиилэ араардым.

– Өссө кими анныахха, ханна баалларың немецтэр?

Немец ордубут саллааттара, офицердара ол куотан эрэллэр.

Сөһүргэстии түстүм, снайперскай саам итийиэр дылы уончата ыттым. Немецтэр от курдук охтоллор. Биһиги дьоммут бары ытыалыыллар. Снарядтар эстэллэр. Хара буор остоолболоро үнкүүлүүллэр.

Биһиги танкаларбыт лүһүгүрэхэн кэллилэр.

– Танкаларга тахсын!

Биир танкаҕа уонча буолан ытынныбыт. Танка дьыгигис гынаат, иннин диэки сыбарыйда. Түргэн да буолар эбит... өстөөх биир снаряда чугас түһэн эһиннэ, ким эрэ табыллан сарылабытынан суулан түстэ. Эмиэ снаряд түһэн эһиннэ. Буор хара күдэни быһыһынан аастыбыт.

Эмискэччи хабыс-хараҥа буолла, сир, халлаан түөрүллэргэ дылы гынна.

...Биирдэ өйдөнөн кэлбитим хабыс-хараҥа. Мөбүстүм, миигин баттаабыт буору-сыһы тоҕо илгигинним. Тыынарбар салгын тийбэт, кулгаахтарым «чун» курдуктар.

Тыным хаайтарар. Икки-үс төгүл хаһытаатым, хаһыым тахсыбат, эбэтэр кулгаабым истибэт.

Илиилэрбин көрбүтүм – бүтүттэр. Атахтарбын тупшахтаатым – эмиэ бүтүттэр.

– Тыый, тоҕо сыттамай?

Дьону тизэбит биһиги биир танкабыт ааһан истэҕинэ, ыстанан тахсаары гыннабым буолуо, хатаастан иһэн оҕуттум. Тыбыс-тымныы буорга сирэйбинэн хорулла түстүм. Буор тымныы салгынын эҕирийдим.

Төбөбүн өндөтөн инним диэки көрдүм. Танкалартан биһиги дьоммут сиргэ ыстаналаһан түһэллэр.

Ойон туран, снайперскай саабын ылым да, ыстанным. Сүүрэбин. Сүүрэбин.

Биһиги дьоммут сыаптаан сыталлар.

– Тоҕо сытар баҕайыларай, тоҕо сүүрбэттэрий? – диэн санаатым, кинилэри үрдүлэринэн ыстанан истэхпинэ, ким эрэ кытаанах илиитэ саҕабыттан ылан сиргэ баттаата. Көрө түспүтүм биир старшай лейтенант тугу эрэ сангарар. Истибэппин. Сирэйиттэн-харабыттан көрдөххө – кыһырыбыт. Биһиги таспытыгар сытар саллааттар саалара буруолуур. Ыталлар.

Мин эмиэ быардаан сытан иннибин көрөбүн. Талахтар быыстарынан өрүс уута ол ыраах кылабачыйан көстөр. Оол ханнык эрэ харалар күлүгүлдүһүлэр. Мин эмиэ ытыалыбын, саам эстэр курдук, санныбын анньар, буруолуур, отгон тыаһа иһиллибэт.

Старшай лейтенант бэстилиэтин ылан далбаатаата уонна иннин диэки ыстанна.

Саллааттар бука бары туран иннибит диэки сүүрдүбүт. Ортобутугар түһэн снаряд эһиннэ. Ким эрэ хаана иэдэһиттэн таннары саккыраата. Мин сүүрэбин. Сүүрэбин.

Биһигини сыаллы-сыаллы ытыалы турбут немец пушкатыгар саба сырһан киирдибит. Немэцтэри уолаттар «дьаһайа» охсубуттар.

Өрүс хааһын өһөс гына түстүбүт. Өрүһү туоруур муоста сууллубут. Немэцтэр курданаалларыгар дылы ууга киирэн баран илиилэрин өрө уунан тураллар. Биһиги командирдарбыт далбаатаатылар. Немэцтэр табыстылар.

Мин өрүскэ таннары түһэн сытан тыбыс-тымныы ууну уулуубун. Элбэһи да истим.

Биэрэккэ табыстым. Саллааттар сирэйдэрэ-харахтара өрө күүрбүт, мичээрдээбит.

– Мин отделением, лейтенант ханна эбиттэрэ буолла? Гурьянов ханна эбитэй, тоһо көстүбэтигэр?.. Ээ, бааһырда этэ дуу, оо, доһорум, доһорум...

Биир саллаакка чугаһаан:

– Дьэ, доһор, көрүдүөстээх күн дии? – диэтим.

Киһим истибэтэх курдук туттар.

– Доһоор, мин нууччалы тылынан этэбин ээ, дьэ көрүдүөстээх күн дии?

Киһим улахан баһайытык көрөр, уоһа ибирдиир.

Кыһыл кириэстээх суумкалаах санитар кэллэ. Миигин көрөн баран тохтоото. Миэхэ ыга кэлэн тугу эрэ этэр, мин көрдөхпүнэ ытыһын тоһуйар.

– Эһиэхэ табах наада быһыылаах, – сизэппиттэн мохуоркалаах саппыйаны санитарга уунабын...

Киһим нэлэс гынна, сизэбиттэн «блокнот» таһааран сурук суруйан миэхэ биэрдэ.

«Доһоруом, эн контузияламмыккын, миигин батыс», – диэн суруйбут.

– Оо, ол иһин да, тыаһы истибэт, дьон эмиэ санабын истибэт буолбуттар эбит ээ... Сэрэйбитим.

Харахпар уот лиэнтэлэр субурус гынарга дылы гыннылар, мэй-тэй буолуталаатым. Санитары батыстым.

СТАРШИНА ШАГУРОВ

Полк санитарнай чааһыгар сытан, эмтэнэн үс хонон баран барыны бары истэр, сангарар буоллум. Итинтэн икки хонон баран, санчаастан таһаарбыттара.

Мин хомолтом улахан:

«Снайпер Чээрин улаханлык контузияламмыт, ол иһин ньиэрбэлэрин үлэтэ бутуллубут, салһалыыр. Онон биир ый устатыгар снайперыттан босхолоон сатыы сэриигэ биэриэххэ», – диэн түмүктээбиттэр.

Сатыы сэриигэ кэлбитим хас да хонно.

Контузияланыбар тылбыттан матан баран, маннай сангарарбар кэлэһэйдиир этим: ол ааспыта ыраатта. Үчүгэйдик сангарабын. Кулгаахпар ыраах тыаһыыр халанча тыаһын курдук тыас иһиллэрэ эмиэ сүһүтэ. Билигин куруускабар чэйи толору куттабын. Урут, салһалаан тоһон кэбиһэрбиттэн, быһаһас кутар этим.

Николаев радиска куруук сылдабын. Бүгүн эмиэ бу кэлэн олоробун.

– Гурьяновтан туох эмэ биллэр дуо? – диэн Николаев ыйытта.

– Суох, туох да биллибэт. Сурук кэлиэ эрдэ эбитэ дуу...

– Тэһийбэтэрбин эрэ, кими эмэ кытта акаарытык кэпсэтэн аралдьыйар идэлээх этим. Куһаҕаннык кэпсэтэн бостуой хомотоммун... Үчүгэй уол этэ, – диэн Николаев төбөтүн төнгөтөн, ыстаанын тобугуттан ханнык эрэ сап төбөтүн булан кымыстаһа олордо.

Киһи бэйэтин урукку сыһатын өйдөөбүт буоллаҕына, кэлэр өттүгэр итинниги иккиһин оҥорбото биллэр. Николаевы санаарҕааһынтан таһаарыахпын баҕаран:

– Саха сириттэн туох эмэ солуну иһиттин дуо? – диэн ыйыттым.

– Биһигини кытта кэккэлэхэ сытар чааска баһаам элбэх сахалар бааллар. Кинилэртэн хаһы да көрсөн кэпсэттим.

– Хайа оройуоттарый, кимнээх диэннэрий? – диэн ыйыталаһан истэхпинэ старшина Шагуров кэллэ.

– Чээрин, штабка барсаҕын, биһиги үһү ынҕырбыттар, – диэтэ.

– Миигин эмиэ ынҕырбыттар, – диэтэ Ирдонов диэн кырдыаҕас саллаат.

– Ол тоҕо ынҕырбыттара эбитэй? – диэтим.

– Таабырын буолбатах – таайа олорума. Бардахпытына көрүөхпүт, – старшина гимнастеркатын тэллэҕиттэн тутан аллараа баттаата, түөһүн мөтөттө.

Окуопаттан тахсан талахтар быыстарынан штабка баран истибит. Миигин, Ирдонов оҕоньору ханнык баҕарар соруудахха ыгыахтарыгар сөп. Холобура, куукунаҕа хортуоска ыраастата, эбэтэр оннооҕу тыаттан хаппысталаах кууулары буобар Бычковка аҕалтара, эбэтэр...

Биһигини кытта полк аатырбыт разведчига старшина Шагуров эмиэ штабка ынҕырыллыбыта дьиибэ. Ээ, тоҕо төбөм эрэйдээҕи муннуу истэмий, хата, атыны толкуйдуохха. Холобура... кыайы кэнниттэн армияттан төннөн иһэн хайаан да саа атыылаһыам, икки уостаах сааны... ол эрээри старшина Шагуров биһигини кытта штабка бииргэ ынҕырыллыбыта дьиибэ.

Шагуров аатырбыт разведчик. Кини туһунан элбэхтик хаһыакка суруйан тураллар, кини туһунан арааһы кэпсииллэр. Холобур, немецтэртэн «тыл» ылбытын туһунан манньк кэпсээн баар:

Кини разведкаҕа барарыгар элбэх киһини ылбат. Элбэх киһи тыастаах-уустаах диэччи. Үксүгэр соҕотоҕун сылдыар.

Дьэ арай биирдэ «тыл» ыла барар. Ол күн немецтэр үс-түөрт төгүл атаакалаан баран төттөрү оҕустарбыттар. Онон немец икки биһиги икки ардыбытынааҕы томторго фрицтэр элбэх өлүктэрэ хаалбыт. Түүн ону хомуяа немецтэр кэлиэхтээхтэрин билэрин быһыытынан биһиги Шагуровпыт, кизһэ сыылан тийэн, өлбүт немецтэри кытта хоонньоһон кэбиһэр. Кэпсэл омуна буолуо ээ, өссө кыратык утуйан ылбыт дэһэллэр. Харанга буоларын кытта, үс-түөрт немец наһыылкалаах кэлэн өлбүт дьону таһан бараллар.

Биһиги Шагуровпыт немец плащ-палаткатын бүрүммүтүнэн сыттаҕына, кэлэн наһыылкаҕа уураары көтөбөн ынчыктаспыттар. Шагуров хаһыыты түһэн баран атаҕар турар киһини тээ-эп. Тэбиллибит киһи тизэрэ барар. Оттон атыттара өлбүт киһи тиллибиттэн, соһуйан «сүрэхтэрин ырбаахыта» тэлибирии түспүт да, тэбинэн хаалбыттар. Шагуров туран били охтубут киһини плащ-палаткатыгар суулуур да, кыбынан кэбиһэр уонна бэйэтин дьонун диэки оргууй аҕай аадаһа турар.

Эмиэ кини туһунан буурдук сэхэргииллэр:

– Арай биирдэ «тыл» ыла барар. Түүн, борук-сорук. Быарынан сыылан немецтэргэ чугаһаан иһэн көрдөҕүнэ: икки немец биһиги диэки үөмөн иһэллэр. Шагуров саһан хаалар. Бастаан иһэр немец сыыланхайдаан ааһар. Иккис немец доҕоруттан уонча хаамы хаалан иһэр. Шагуровы ааһа сыылан истэҕинэ, Шагуров били аатырбыт эриэн муос уктаах быһаҕынан немеци көхсүгэ саайар уонна немеци кэтэҕиттэн сиргэ эпсэри охсор. Ол күн ардах түспүтэ, немец өлөрүгэр «тумса» бадараанна буола түһэр, онон өлөрүгэр «мыык» дуу, «мээк» дуу диэн хаһыытыра иһиллибэккэ хаалар.

Шагуров немец муостаах кааскатын ылан кэтэн кэбиһэр уонна бастакы немеци батыһа, били өлбүт немец испитин курдук, сыылан иһэр. Бастакы немец сотору-сотору тугу эрэ «һун-

һан» диэн сангарар. Шагуров онуоха «гут-гут» диир. Кырдыга кини «гуут» – «үчүгэй» диэн тылтан ураты немецтии бэрт ахсааннаах тылы билэрэ.

Дьэ ити курдук иһэллэр. Немец тохтоон баллыгыраатабын аайы, Шагуров тохтоон «гут-гут» диир уонна соробор «дыр-дар» диэн эбии ботугуруур. Немец ити хоруйунан сөп буолбут курдук, иннин диэки сыылар.

Ити курдук «гуутургаһан» биһиги окуопаларбытыгар чугаһаан кэлэллэр. Немец тохтуур, Шагуров үөмэн кэлэн кэккэлэһэ сытар. Немец биһиги диэки ыйа-ыйа тугу эрэ сангарар.

– Гут, кэллибит, – диир Шагуров уонна туран таһаһын тэбэнэр. Немец дьэ билэр – кини доҕоро буолбакка – «русс» кинини батыһан испитин. Харабын эриэнинэн көрөр, автоматтын Шагуровка туһулуур.

Шагуров автоматтын киэр охсор:

– Гут, чэ барыах, – немец саҕатыттан ылар да, соһон баран биһиги диэки ыадайа турар.

Дьэ, көр, старшина Шагуров итинник разведчик. Кини биһигини кытта бииргэ ынгырыллыбыта дьиибэ.

Арай...

Штаб кэллэ.

Һгүһү-элбэҕи уйгурдуу барбакка, быһа эттэххэ: биһиги разведкаҕа барар буоллубут.

Бу анабылтан мин олус үөрдүм.

Штабтан тахсан баран Шагуров, идэтинэн, гимнастеркатын тэллэҕиттэн аллараа баттата, түөһүн мөтөттө. Омурдун күлтэх гыннаран баран, «буус» гына үрдэ, сабыстаҕас хааһын аннынан Ирдонов биһигини атаһытыттан төбөбүтүгэр дылы, төбөбүтүттэн атаһытыгар, онтон кириэстии көрөн кэбистэ.

Ирдонов тугу санаабыта буолла, оттон мин, биһигини хааллараары, разведкаҕа соҕотоһун бараары гыннаҕа дии санаан, кутталбыттан сүһүөҕүм харчы унуоҕа атаһым устатын тухары сүүрэлииргэ дылы гынна.

– Дьэ ити курдук, оҕолоор. Аһаан баран миэхэ кэлээрин. Разведка онгорор сирбит картатын үөрэтиэхпит, – диэтэ Шагуров.

ӨРҮС УҢУОР

Биһиги ити күнү быһа картаны үөрэтибит. Өрүс унуор баар өстөөх оборонатын биноклунан, стереотрубанаан көрө-көрө, картаҕа тэннибит, бэлиэтибит.

Соҕуруу дойду сайынны түүнэ Саха сирин сайынны түүнүттэн атын. Харана. Халлаан былыттаах буолан ый тыкпат. Быһата разведчик таптыыр күнэ-дьыла буолан биэрдэ.

Биһиги окуопаттан сыылан тахсан өрүскэ киирдибит. Оргууй аҕай ууну кэһэбит. Ол-бу тутуур суох. Хоойго, курга – гранаттар. Автоматтарытын өрө тутан иһэбит. Сүгэһэргэ кэнси-эрбэлэр, сухарылар.

Бу өрүс чычаас. Кэтитинэн да киһи өрүс диэн ааттыан сатамат. Саха сиригэр үрэх диэх этилэр.

Унуоргу кытыы чугаһаатабын аайы ууга накыйан моонньубутун эрэ таһаарабыт.

Дьуһуурунай пулеметтар буулдьалара биһиги үрдүбүтүнэн чубугураһан аһаллар. Өстөөх ракетата өрө көтөн таһыста. Биһиги хантачы туттан олорон ууттан уоспутун, муннубутун эрэ таһаарабыт. Ракета умулларын күүтэбит.

Кытыл кэллэ. Шагуров кытыыга тийэн кыныһахтыы түһэн сытар. Өрүс кыһамыгар ыттыбакка эрэ, бадараанынан сыыланхайдаан соҕуруу диэки баран истибит.

Икки биэрэстэ кэринэ сири барбыһпыт кэннэ өрүс куртаҕа кэллэ.

Куртаҕы кыйа баран, куртах арҕаа өттүгэр тийдибит. Унуоргу советскай биэрэк көстүбэт даһаны. Өрүс куртахтанан бу диэкинэн олус кэнгиир. «Бассабыыктар манна кыйан кэлбэттерин быһытынан» бу эргин немец бөһөргөнүүтэ мөлтөх, миинэлээх хонуулар суохтар.

Ол иһин бу учаастак разведканы ыытарга сөптөөх сиринэн аабыллыбыт. Хайа уонна биһиэхэ наадалаах «тыл» манна буолуохтаах. Талахтар истэригэр киирэн танаспытын ыгынныбыт. Эт кэнсиэрбэни сии олорон, билигин ким тугу онгоруохтаабын өссө биирдэ сүбэлэстибит.

Манна окуопанан ситимнэхэр, барыта үс землянка баар. Ортоку линияба офицердар оло-
ро-ро буолуохтаахтар. Итини барытын Шагуров урут ажалбыт «тыла» кэпсээн турардаах.

Шагуров офицерскай землянкаба, Ирдонов биһикки икки кытыы землянкаларга икки
ангы бардыбыт.

Мин тийбит землянкам айабар биир фриц утуктуу олорор. Сөп, олордун. Сибээс ситим-
нэрин булан, сыыла сылдыан бысталаатым.

Землянка түннүгэр сыылан тийэн, танканы бултуур курдук икки гранат холбуу баай-
ыллыбытын бырахтым. Абыйах сөкүүндэ буолаат, землянка иһигэр гранаттарым эстэн дэлби
тэптилэр. «һуук-һуук!» – диэн хааһы-саламаат буолар хаһыылар иһилиннилэр.

һүс землянкаба Ирдонов «үлэлиир» тыаһа эмиэ иһилиннэ.

Мин биир гранаты землянка айабар бырахтым. Ол утуктуу олорон субу ажай уһуктубут
немеһи хат үчүгэйдик утутарга уонна ким эмэ, кыратык табыллан баран, землянкаттан тахсан
истэбинэ истинник «дорооболоһорго» аналлаах.

Өссө биир гранаты бырахпытым кэннэ землянка иһигэр да, таһыгар да чуумпу буолла.

Офицерскай землянка диэкиттэн икки немец иһэрин автоматтан биир уһун уочараты
биэрэн охтордум. Утары үөмэн баран истэхпинэ үһүс немец иһэр. Ыстаанын буута синныг-
эһиттэн тойонноотохпуна офицер быһыылаах. Офицеры «бочуоттаан» иккитэ ыттым. Өссө
үөмэн истим. Офицерскай землянка көһүннэ. Чугаһаатым. Биир офицер землянкаттан быган
туран иккис немецкэ тугу эрэ сангарар. Немец Ирдонов диэки сүүрдэ.

Офицер землянкатыгар төттөрү түһэн истэбинэ түннүгүнэн киирбит Шагуров уун-
утары көрүстэ.

– Кэндэ хох! Бут! Ну, кэндэ хох!

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.